

SLOVAČKA U AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

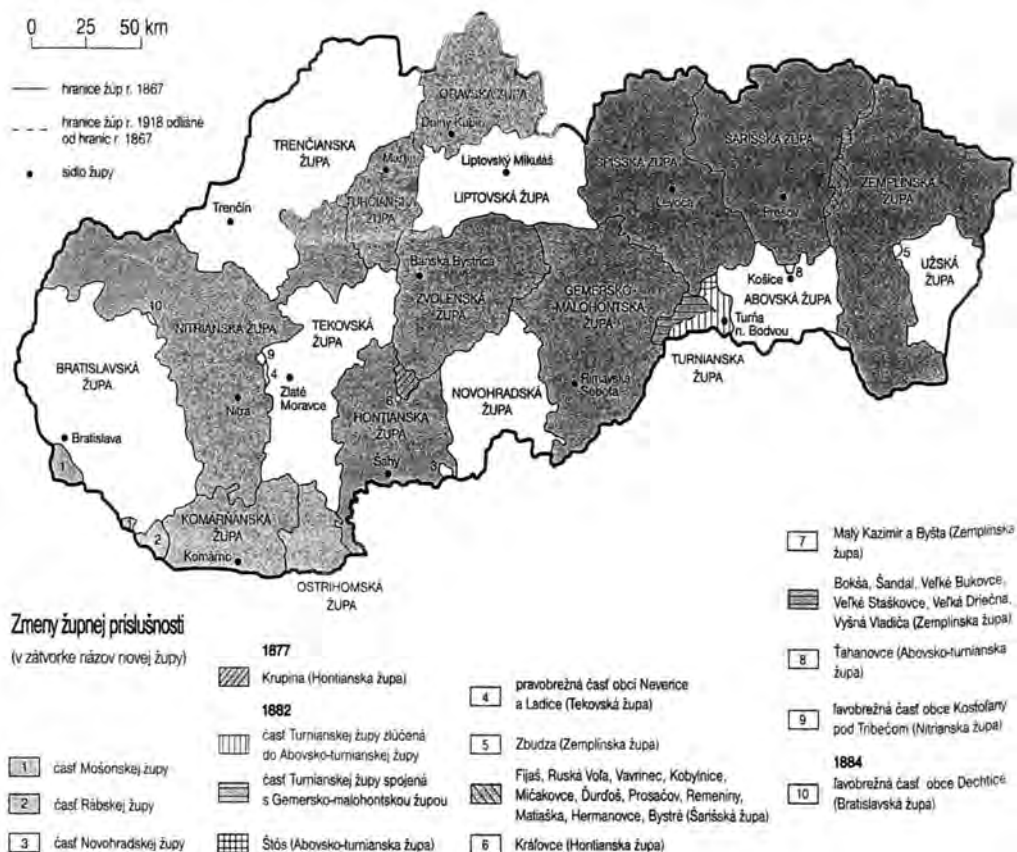
Rad obuhvaća istraživanje slovačkog položaja u okviru Austro-Ugarske Monarhije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Kratko je opisano dualističko uređenje i središnje karakteristike Austro-Ugarske Monarhije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Detaljnije je objašnjen slovački položaj unutar Austro-Ugarske Monarhije uzimajući u obzir mađarizaciju, slovačku političku agendu, utjecaj vanjske i unutarnje politike i čehoslovačku suradnju. Na kraju rada izložen je zaključak o obilježjima slovačkog položaja u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Ključne riječi: Austro-Ugarska Monarhija; mađarizacija; slovačka politička agenda; čehoslovačka suradnja; utjecaj vanjske i unutarnje politike

1. UVOD

Cilj rada je o Slovačkoj na prijelazu stoljeća¹ pružiti što je moguće detaljniji, ali opet sažetiji prikaz slovačkog položaja polazeći deduktivno u odnosu na društveno-politički kontekst u kojem se slovački narod u to vrijeme nalazi. Kontekst u kojem se Slovačka nalazi jest Austro-Ugarska Monarhija. Područje na kojem žive Slovaci čini sastavni dio Ugarske podijeljen na administrativne jedinice² i bez političke autonomije. U svezi s tim izdvojit će se temeljne karakteristike Monarhije³ i njezinog dualističkog uređenja nakon Austro-ugarske nagodbe. Druga cjelina obuhvaća konkretan pregled slovačkog položaja unutar Austro-Ugarske Monarhije u odnosu na pojedine aspekte. Ti aspekti su: a) mađarizacija, b) slovačka politička agenda, c) utjecaj vanjske i unutarnje politike i d) čehoslovačka suradnja. Na temelju tih aspekata, odnosno tematskih područja, predstaviti će se osobitosti slovačke pozicije kao ugarskog dijela Monarhije. To je razdoblje u kojem nastaju prve slovačke političke stranke – Slovačka narodna stranka i Slovačka pučka stranka te se formira slovačka politika s ciljem

- 1 Iako se navodi prijelaz stoljeća, neće se strogo držati zadnjeg desetljeća 19. stoljeća i prvog desetljeća 20. stoljeća (te se neće ulaziti u problematiku 1. sv. rata) zbog važnosti povijesnih događaja (njihovih utjecaja) na sam prijelaz stoljeća i razumijevanja njihovih posljedica.
- 2 Prema Kováč politička karta (Slika 1.) od 1867. do 1918. ne pokazuje velike teritorijalne razlike u odnosu na teritorij suvremene slovačke republike. Dok je tadašnjepodručje na kojem žive Slovaci uz postupne reorganizacije, tj. spajanje župa i okruga u okviru Ugarske podijeljeno na 20 župa i 102 okruga (D. KOVÁČ 1998: 526), suvremena Slovačka ima 8 pokrajina i 79 okruga pri čemu se ne navode niže teritorijalne jedinice – općine.
- 3 Riječ monarhija koristi se velikim početnim slovom jer se odnosi na Austro-Ugarsku Monarhiju.

Slika 1. Administrativna podjela Slovačke od 1867. do 1918. (izvor: D. KOVÁČ 1998: 526)

jačanja nacionalne svijesti, legitimacije slovačkih zahtjeva za autonomijom i uspostavom potencijalne suradnje s drugim slavenskim narodima. Za provođenje vlastite politike potreban je društveni, politički i kulturni centar i zapravo društveni konsenzus. Takav centar bilo je mjesto Martin u kojem su vodeće slovačke ličnosti formirale slovačku političku agendu. S definiranjem politike dolazi i do njene diferencijacije, tj. nastale su dvije osnovne političke struje: Stara i Nova škola. Prijelaz stoljeća predstavlja dodatno opterećenje za slovačko-mađarske odnose, ali istodobno i zadnju fazu zajedničke slovačko-mađarske države. U trećoj cjelini navest će se zaključci o slovačkoj poziciji u sklopu Austro-Ugarske Monarhije na prijelazu stoljeća.

Pri obradi ove teme ne drži se uvijek obavezno kronologije, povijesnog slijeda, nego se ponekad prednost daje tematskom pristupu bazirajući se na usporedbi uzročno posljedičnih veza jer odnosi između mađarskog i slovačkog naroda ne nastaju odmah, nego su rezultat desetljetnog ili stoljetnog razvoja. Sagledavajući u ovom radu prijelaz stoljeća iz perspektive dostupne literature nastoji se obuhvatiti djela što više autora uključujući i u njima dostupne povijesne dokumente.

Također, ovaj rad može se smatrati i doprinosom slovačko-hrvatskim kulturnim vezama zbog općenitog nedostatka radova hrvatskih autora usmjerenih na slovačku povijest.

2. AUSTRO-UGARSKA DVOJNA MONARHIJA

Austrijsko Carstvo⁴ ili Habsburška Monarhija jest naziv koji se koristi za državnu tvorevinu nastalu 1806. godine. "Granicom na rijeci Leithi zemlja je podijeljena na austrijski dio (Gornja i Donja Austrija, Tirol s Vorarlbergom, Štajerska, Koruška, Kranjska, Gorica, Gradiška, Trst, Istra, Dalmacija, Češka, Moravska, Šleska, Galicija i Bukovina – zajednički naziv "Zemlje i kraljevine zastupane u Carevinskom vijeću ili neslužbeno Cislajtanijska) i "ugarski dio (Mađarska s pripojenom Sedmogradskom, Hrvatska i Slavonija," područje na kojem žive Slovaci – zajednički naziv Zemlje Krune sv. Stjepana ili neslužbeno Translajtanijska).⁵ U sljedećim poglavljima navodi se tijek i način uređenja Austro-Ugarske Monarhije te odnos snaga pojedinih naroda unutar iste države što je bitno za razumijevanje slovačkog položaja.

3. DUALISTIČKO UREĐENJE MONARHIJE

Car Franjo Josip želio je očuvati veličinu Carevine. Carev najvažniji imperativ bio je očuvati veličinu i osigurati oružanu moć dinastije, stoga kao nositelj najvišeg vladarskog naslova u Monarhiji nije želio ustupiti vlast niti Mađarima niti Nijemcima.⁶ Jedna od opcija na raspolaganju caru bila je i federalizacija Monarhije.⁷ Međutim, car nije želio federalizirati Monarhiju.⁸ Ukinuo je Veljački patent⁹. Posljedica ukidanja Veljačkog patenta bila je slabljenje austrijskih zemalja koje su time izgubile javni glas i više nisu bile položaju protuteže Ugarskoj. Time je dodatno ojačala careva pozicija. Naime, Ugarska se o uređenju zajedničke države dogovarala izravno s carem¹⁰. Uslijed takvog odnosa snaga Mađari su postali ravnopravan narod Monarhije.¹¹ Tako Mađari uporno žele ojačati položaj vlastite države u zajedničkoj državi u odnosu na Austriju. Odbili su ponudu predsjednika austrijske vlade, austrijskog političara Richarda Belcredija koji je ponudio samo obnovu županijske autonomije i sabora s određenim administrativnim ovlastima. Mađarski političar iz staleža sitnog plemstva, ujedno i vođa mađarske oporbe, Ferenc Deák koji je obnašao dužnost ministra pravosuđa u Batthyányovoj¹² vladi predložio je ustroj u kojem bi zajedničke poslove vodile delegacije ugarskog i austrijskog parlamenta. Te predložene delegacije samostalni su organi¹³, a u slučaju razilaženja

4 "Austrijsko Carstvo, državna tvorevina nastala 1806. kada se mirovnim ugovorom s Napoleonom rimsko-njemački car Franjo II. Habsburgovac morao odreći tog naslova. Formalno prestalo postojati Austro-ugarskom nagodbom, kada se preustrojava u Austro-Ugarsku Monarhiju. Nazivano i Habsburška Monarhija" (<http://proleksis.lzmk.hr/9972/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

5 <http://proleksis.lzmk.hr/9976/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

6 A. J. TAYLOR 1990: 152-153.

7 A. J. TAYLOR 1990: 154.

8 Federalizacijom se slabi moć vladajuće dinastije Habsburgovaca, a u prvi plan dolazi pitanje stvaranja federalnih jedinica na osnovi povijesnih i/ili nacionalnih prava pojedinih naroda te njihov utjecaj u pitanjima vanjske ili unutarnje politike.

9 "Veljački patent, zakon koji je donio 28. II. 1861. car Franjo Josip kao dopunu Listopadskoj diplomi iz 1860. Zakon je značio vraćanje na apsolutizam s pravom vladara na zakonodavnu sankciju i raspuštanje zakonodavnih tijela. Sužavanje prava Carevinskoga vijeća dovelo je do toga da su mađarski i hrvatski predstavnici otkazali sudjelovanje u njegovu radu. Kako je taj otpor bio ustrajan, inspirator patenta ministar Anton Schmerling morao je odstupiti, a sklapanjem Austro-ugarske nagodbe 1867. zakon je postao bespredmetan" (<http://proleksis.lzmk.hr/3593/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

10 Naravno, car uvijek imenuje delegacije i/ili ministre koje vode pregovore u njegovo ime, ali njegova je riječ posljednja.

11 A. J. TAYLOR 1990: 154.

12 Riječ je o prvoj mađarskoj parlamentarnoj vladi čije je predsjednik 1848. postao mađarski političar Ludvig II. (Lajos) Batthyány (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6301>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

13 Time i neovisni o parlamentima.

odluka se donosila većinom glasova.¹⁴ Nakon rata s Pruskom 1866. godine Habsburška Monarhija dobiva atribut "bolesnik".¹⁵ Time se dodatno naglašavala njezina nestabilnost uzrokovana stalnim političkim previranjima i utjecaju njezine unutarnje nestabilnosti na uspješnost, tj. neuspješnost vanjske politike.

Godine 1866. Franjo Josip imenuje Ferdinanda Beusta za novog ministra vanjskih poslova. Beust je razumio da je najbitnije urediti odnos s Ugarskom i to na takav način da Mađarima da što i traže, a to je suodlučivanje u poslovima Carevine.¹⁶ Odluku o uređenju Monarhije donio je sam car čim se uvjerio da mu po mađarskim prijedlozima ostaje vlast nad vojskom i vanjskom politikom. Nagodba je stupila na snagu u ožujku 1867. godine kad ga je izglasao ugarski parlament.¹⁷ Dogovoreni dualizam bila je nagodba između cara i Mađara. Mađari su priznali nadležnost zajedničke države nad vojskom¹⁸ i vanjskom politikom, a car Franjo Josip Mađarima je ustupio vođenje unutarnjih poslova Ugarske.¹⁹ Također, Franjo Josip I. takvom nagodbom i dalje je uživao autoritet koji je kao vladar imao na cjelokupnom teritoriju Monarhije. Tu je bitno naglasiti da je nagodba osim samog carevog autoriteta ujedno obuhvaćala i nespremnost provođenja društvenih reformi ili davanja ustupaka drugim narodima. Dualistički režim spriječio je daljnju evoluciju, poglavito se time misli na federalizaciju i demokratizaciju Monarhije te je u tom smislu dao nepovoljne rezultate za sve narode u okviru zajedničke države.²⁰ Vojska, autoritet cara i caru lojalna administracija bili su najvažniji kohezivni faktori²¹ u zajedničkoj državi. Car Franjo Josip postavio je na visoke položaje sebi lojalne ministre i političare. Čim više nisu odgovarali carevim interesima, Franjo Josip ih je razriješio dužnosti. Takva je bila sudbina: Richarda Belcredia, Richarda Bienert-Schmerlinga, Ferdinanda Beusta, Eduarda von Taaffea.

Richard Belcredi podržavao je preuređenje Monarhije u pet jedinica, zalagao se za nacionalnu ravnopravnost i zemaljsku samoupravu.²² Richard Bienert-Schmerling, također austrijski političar, postao je ministar prosvjete, unutarnjih poslova i na kraju predsjednik austrijske vlade.²³ Ferdinand Beust kao ministar vanjskih poslova, predsjednik vlade i konačno državni kancelar proveo je u djelo Austro-ugarsku nagodbu (1867.).²⁴ Eduard von Taaffe kao predsjednik vlade "zalagao se za federalističku koncepciju uređenja Monarhije i široka prava nacionalnih skupina u državi."²⁵

Glavni carev oslonac bilo je prvenstveno sitno plemstvo. Sitno plemstvo je ukidanjem tlake izgubilo svoju nekadašnju poziciju i ekonomsku moć. Pripadnik sitnog plemstva bio je i Ferenc Deák. Deák je

14 A. J. TAYLOR 1990: 154-155.

15 A. J. TAYLOR 1990: 159.

16 A. J. TAYLOR 1990: 163.

17 A. J. TAYLOR 1990: 165.

18 Taylor je naveo da careva vojska nije u najboljem stanju. Austro-Ugarska populacijom zaostaje samo iza Rusije i Njemačke, ali za naoružanje troši manje od bilo koje velesile. Tako je Monarhija zapravo vojno najslabija država u Europi (Taylor 1990: 285). Međutim, upravo u toj najslabijoj vojnoj formaciji, ističe Taylor (1990:264), živi ideja Habsburške Monarhije što postavlja pitanje same opstojnosti zajedničke države (naravno, garancija za opstanak države nije samo vojska, to je autoritet cara i njemu lojalna administracija).

19 A. J. TAYLOR 1990: 166.

20 P. S. WANDYCZ 2004: 224-225.

21 Naime, osiguravaju jedinstvenost.

22 <http://proleksis.lzmk.hr/11655/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

23 <http://proleksis.lzmk.hr/12161/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

24 <http://proleksis.lzmk.hr/12071/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

25 <http://proleksis.lzmk.hr/4553/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

idealan tip sitnog plemića koji se iz svoje županije vinuo do položaja parlamentarnog državnika i koji je privrženost mađarskim nacionalnim institucijama pretočio u mađarski nacionalizam.²⁶ No, bez obzira na nacionalnu pripadnost birokrati Monarhije lojalni su caru jer je njihov status ovisio i o opstanku Monarhije.

4. VIŠENARODNOST MONARHIJE

Július (Gyula) Andrassy, mađarski grof i političar, smatrao je da Slaveni nisu podobni da vladaju, nego da se njima mora vladati.²⁷ To se može navesti kao atribut austro-ugarskog dualizma. Nijemci i Mađari dva su državna naroda, a ostali nisu toliko bitni. Austro-Ugarska bila je tvorevina “dviju ustavnih država od kojih se jedna temeljila na njemačkoj, a druga na mađarskoj hegemoniji.”²⁸ U prosincu 1866. Beč je posjetila hrvatska delegacija i ponudila suradnju s Carevinom uzimajući u obzir ugarski položaj. Delegaciji je rečeno da su Jelačićeve zasluge izgubile nekadašnju težinu i da se Hrvati sami moraju nagoditi s Ugarskom.²⁹ Tim činom Hrvatska je ovisila o dobroj volji mađarske politike. Ipak, Hrvatska je uspjela sačuvati svoje posebnosti: svoj jezik, instituciju bana i Sabora. U drugom dijelu Monarhije Slaveni su imali drugačiji položaj. Tu se može navesti češki primjer. Austrija je uvela pomalo nejasnu jednakost jezika u školstvu i javnoj službi. No u praksi Česi su ipak morali učiti njemački jezik. Austrija je od samog početka imala liberalniju nacionalnu politiku nego Ugarska.³⁰ Pa ipak, u austrijskom dijelu Monarhije nisu mogli shvatiti da i drugi narodi žele imati vlastitu kulturu i književnost: “Ako se u Bohemiji od Čeha naprave Nijemci, to u mojim očima nije nikakav smrtni grijeh, jer se s niske razine dižu na sunčane vrhunce visokocivilizirane nacije. Ali, nastojati da se u Bohemiji od Nijemaca naprave Česi, to je nešto posve drugo; to bi bila sramota još nezabilježena na stranicama svjetske povijesti.”³¹ Pod okriljem Taaffeove politike 1881. gradilo se češko Narodno kazalište, u Pragu se osnivalo češko sveučilište i češki jezik postao je jezik “vanjskog poslovanja”³², tj. tu je riječ o kontaktu izvršne i sudske vlasti s javnosti.³³ Poljaci su 1871. dobili posebno ministarstvo za poslove Galicije. Otada su sami upravljali pokrajinom i imali su vlastitog predstavnika u središnjoj vlasti.³⁴ Slovencima je Taaffe uz češku potporu u Carevinskom vijeću odobrio zahtjev da u njemačkim gradovima³⁵ u gimnazijama školovanje održavaju i na slovenskom jeziku.³⁶ S druge strane Slovaci³⁷ i Rumunji nisu imali ničiju podršku.³⁸

26 A. J. TAYLOR 1990: 156.

27 A. J. TAYLOR 1990: 161.

28 A. J. TAYLOR 1990: 173.

29 A. J. TAYLOR 1990: 165.

30 A. J. TAYLOR 1990: 172.

31 Taylor je naveo stajalište Nijemca liberala iz 1885. godine koji je porijeklom bio Čeh (A. J. TAYLOR 1990: 198).

32 5. travnja 1897. to se mijenja. Njemački i češki postaju jezici “unutrašnje službe” u cijeloj Češkoj. Njemački ostaje isključivi jezik komunikacije s drugim pokrajinama, središnjim vlastima, vojskom, jezik pošte i telegrafa te financija (A. J. TAYLOR 1990: 225).

33 A. J. TAYLOR 1990: 194.

34 A. J. TAYLOR 1990: 184.

35 Tu se može istaknuti primjer grada Celja. Celje je grad koji ima njemačku većinu, a na jugu ima slovensku okolicu. Uz stalnu migraciju slovenskog stanovništva sa sela grad se slovenizirao. Celje je time postalo simbolom borbe između Slavena i Nijemaca širom Austrije (A. J. TAYLOR 1990: 212).

36 A. J. TAYLOR 1990: 211.

37 U trećem poglavlju obraća se pažnja na slovački položaj.

38 A. J. TAYLOR 1990: 181.

5. MAĐARIZACIJA

U Slovačkoj se na prijelazu stoljeća provodila izuzetno jaka mađarizacija. Pod jezičnim aspektom misli se na upotrebu mađarskog jezika i stanje u školstvu, a pod društveno-kulturnim aspektom djelatnost kulturnih institucija i društvenih strujanja u Slovačkoj kao dijelu Ugarske.

Povodom za snažan mađarski nacionalizam može se istaknuti 1790.³⁹ godinu kada je Leopold II.⁴⁰ priznao mađarsku kao samostalno kraljevstvo u okviru Monarhije što su Mađari prihvatili kao svojevrsnu fundamentalnu osnovu za njihov nacionalni status. Snažna mađarizacija posljedica je nastojanja mađarskog nacionalizma očuvati mađarsku politiku koristeći se asimilacijom⁴¹ nemađarskog stanovništva.⁴² Pritom za službene mađarske predstavnike u znanosti ili u politici takav problem uopće nije postojao. Smatrali su da je postotni porast mađarstva svjestan proces u kojem od nesvjesnih Mađara postaju svjesni Mađari. Neki povjesničari početak mađarizacije datiraju nešto ranije, otprilike 12 godina ranije. Taj proces mađarizacije oštro je kritizirao Oskár Jászi nekadašnji ministar za narodnosna pitanja u vladi Khuena-Hedervarija: “Nakon 1778. kao rezultat oslobođanja od Turaka započinje razvoj mađarizacije koji je Mađarima omogućio gospodarsku i kulturnu hegemoniju. Godine 1787. mađarski element tvorio je samo 29% stanovništva, a godine 1850. već 44,2%.”⁴³

Kao i u Austriji nacionalno pitanje pretvorilo se u borbu za mjesta u birokratskom aparatu, a u Ugarskoj je ta borba dobivena unaprijed. Naime, uvjet za posao u administraciji bilo je znanje mađarskog jezika. Od 1869. do 1911. godine broj slovačkih osnovnih škola pao je s 1921 na 440.⁴⁴ Slovačke srednje škole zatvorene su 1874. godine, a 1883. u sve škole uveo se mađarski kao obavezan jezik. Kulminacija takve politike bio je Apponyiev⁴⁵ zakon o školstvu. Prema tome zakonu nastavnici su morali polagati zakletvu vjernosti i mogli su biti otpušteni, ako im đaci nisu znali mađarski.⁴⁶ Primjer Apponyieve politike bio je vidljiv iz odnosa prema udruzi *Živeny*. Udruga *Živeny* 1899. podnijela je zahtjev za osnivanje djevojačke škole u Martinu koji je tadašnji ministar kulture Gyula Wlassics odbio. Predsjednica *Živeny* na margine ministarove odluke napisala je: “Škola *Živeny*, samo sebou sa rozumie, bola by slovenská – a toto nesmelo byť”⁴⁷.

39 Mađarski pjesnik Kazinczy Ferenc godine 1791. napisao je: “Ako mađarski jezik bude uveden kao službeni jezik, naš narod postat će poseban narod, između Mađara i ne-Mađara postaviti će se zauvijek zid i stranac će podupirati Mađare ili umrijeti od gladi” (preveo autor rada) (V. CLEMENTIS 2010: 24).

40 “Leopold II., hrvatsko-ugarski kralj i rimsko-njemački car od 1790 (Beč, 5. V. 1747 – Beč, 1. III. 1792). Sin hrvatsko-ugarske kraljice i rimsko-njemačke carice Marije Terezije, mlađi brat i nasljednik rimsko-njemačkoga cara Josipa II. Nastojao je stišati nezadovoljstvo što su ga u Hrvata i Mađara izazvale reforme Josipa II. u svezi s germanizacijom i centralizacijom. Vratio im je stari ustav, a Hrvatskoj njezina municipalna prava. Dao se 1790. okruniti za hrvatsko-ugarskoga kralja krunom sv. Stjepana” (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36080>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

41 Mađarski političar, grof Koloman Tisza, vjerovao je kako je “asimilacija što većeg broja ne-Mađara (činili su oko 46% stanovništva bez Hrvatske) ključna za buduću emancipaciju od Beča” (P. S. WANDY CZ 2004: 225).

42 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 109.

43 V. CLEMENTIS 2010: 21.

44 <https://education.stateuniversity.com/pages/1354/Slovakia-HISTORY-BACKGROUND.html>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

45 “Apponyi, Albert, grof, mađarski diplomat i političar (Beč, 29. V. 1846 – Ženeva, 7. II. 1933). Vođa Nacionalne stranke 1891–99, kada se pridružio vladajućoj Liberalnoj stranci. Predsjednik Ugarskog sabora 1901–03. Član Odbora petorice, pregovarao s Hrvatsko-srpskom koalicijom (1905). Ministar prosvjete 1906–10, uveo slobodno i besplatno školovanje. Vođa mađarskog izaslanstva na mirovnoj konferenciji 1919, oštro kritizirao Trianonski sporazum i dao ostavku zbog toga. Nakon toga predstavnik Mađarske u Društvu naroda” (<http://proleksis.lzmk.hr/9178/>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

46 A. J. TAYLOR 1990: 230.

47 “Škola *Živeny*, što se samo po sebi razumije, bila bi slovačka – a ona to nije smjela biti.” (preveo autor rada); Z. PÁSTOR 2011: 47.

Politiku mađarske vlade karakterizirala je uravnotežena taktika malih ustupaka prema narodnostima. Jednim takvim ustupkom činio se i 1868.⁴⁸ godine u ugarskom parlamentu izglasan zakon o narodnostima⁴⁹. Zakon je potvrdio ravnopravnost svih stanovnika Ugarske, ali ostale narodnosti smatralo se sastavnim dijelom ugarskog političkog naroda.⁵⁰ Državnim jezikom postao je mađarski. Zakonom je omogućena upotreba ostalih jezika u crkvenim školama ili sudovima. No dio zakona koji se odnosio na prava upotrebe ostalih jezika u praksi nikada se nije provodio.⁵¹ Tu se mogu istaknuti još neka prava: kulturna prava, uključujući pravo na uporabu narodnoga jezika na nižim razinama u sudstvu, upravi i školstvu, osnivanje kulturnih i političkih društva, ali prava udruživanja nemađarskih naroda, posebice u obliku autonomije, bila su zabranjena.⁵²

Vrhunac mađarske politike⁵³ artikulirao je grof Koloman Tisza koji objavljuje da mu nije bilo poznato postojanje bilo kakvog slovačkog naroda u Ugarskoj.⁵⁴ I upravo ta misao predstavljala je osnovu protuslovačke politike. Tako su tijekom 70-ih godina Mađari u Banskoj Bystrici izdali časopis *Stvornost* čiji je glavni cilj bio borba protiv slovačkih škola. Mađari su 1874. zatvorili slovačku gimnaziju u Revúcej, u Kľašturu pod Znievom i iste godine i u Martinu. Glavna poluga mađarizacije bila je redukcija slovačkog školstva i stvaranje društvene klime u kojoj je svaki ne-Mađar⁵⁵ građanin drugog reda. Glavna potpora mađarizaciji bilo je niže plemstvo koje u mađarizaciji nije vidjelo ideološko-kulturno poslanje nego očuvanje vlastitih privilegija. Plemstvo koje je govorilo slovačkim jezikom na početku 18. stoljeća nije znalo mađarski, tijekom 19. stoljeća cijelo se pomađarilo, tj. dalo je prednost ideologiji koja mu je osigurala privilegije. Stoga, uspjeh mađarizacije nije proizlazio iz kulturne hegemonije, nego je tu prije svega riječ o prihvaćanju mađarizacije stječući tako političku i gospodarsku moć.⁵⁶ Takav pristup može se ocijeniti kao oblik nasilne asimilacije. Istovremeno se provodio i proces spontane asimilacije doseljenika u mađarskom okruženju. Uspjeh na društvenoj ljestvici uvjetuje pomađarivanje imena, upotrebu mađarskog jezika u javnom i privatnom životu te prihvaćanje mađarske kulture. Život mađarskog plemstva postao je kulturnim uzorom. Mađarizacija je diskriminirala slovački etnicitet i usporavala narodni te kulturni razvoj. Zabrana pristupa visokom školovanju na slovačkom jeziku ograničavala je razvoj društva. Mogu se naći i primjeri u kojima mađarizacija postiže apsurdne forme kao što je nemogućnost kupiti željezničku kartu na slovačkom jeziku ili neisporučivanje pisma kad je adresa napisana na slovačkom jeziku.⁵⁷ Također, moderno je bilo i promijeniti prezime. Država je išla u susret i za promjenu prezimena trebalo je malo novaca. Takvi Mađari nazivali su se *Mađari za pedeset krajcara*⁵⁸ (krajcar je stoti dio forinte)⁵⁹. Tu se može spomenuti i izglasani zakon o pomađarenju slovačkih

48 Clementis to razdoblje naziva najvećim švindlom (obmanom) mađarske državne politike misleći pritom na zakon o narodnostima (V. CLEMENTIS 2010: 45).

49 Slovaci nisu imali svoje predstavnike što se može objasniti manipulacijama mađarske politike i/ili visokim izbornim imovinskim cenzusom (vidi poglavlje Utjecaj vanjske i unutarnje politike). Predstavnici narodnosti glasovali su protiv tog zakona (A. ŠPIESZ 2000: 144-145).

50 Ili kako to definira Wandycz: "temeljen na potvrdi 'unitarne ugarske političke nacije'" (P. S. WANDY CZ 2004: 225).

51 A. ŠPIESZ 2000: 146.

52 P. S. WANDY CZ 2004: 225.

53 Time se misli na mađarizaciju.

54 A. ŠPIESZ 2000: 149.

55 Pogotovo Slaven.

56 V. CLEMENTIS 2010: 25.

57 E. MANNOVÁ 2003: 221.

58 "50-grajciarovi Mađari" (I. MRVA 2010: 154).

59 <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33652>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.

mjesnih naziva. Zakonu se usprotivilo Ugarsko povijesno društvo⁶⁰ koje je isticalo stručno-znanstveni značaj⁶¹ izvornih naziva koji se ne smiju mijenjati ovisno o političkom utjecaju.⁶² Mađari su postavili i teoriju da Slovaci u istočnom dijelu Slovačke⁶³ zapravo nisu Slovaci jer su taj dio Slovačke htjeli odnarediti te su u školama objavili knjige u šarištini⁶⁴, tj. u dijalektu koji se koristi u okolici grada Prešova. Mađarski jezik morali su znati i nemađarski učitelji te uvode inspekciju u općinske⁶⁵ i crkvene škole.⁶⁶ Mađari su osnovali i udruge čiji je cilj bila mađarizacija. Takva je udruga bila i *FEMKE* (Gornjougarsko mađarsko obrazovano društvo) sa sjedištem u Nitri. Širila je mađarski jezik pod izgovorom kako bi i Slovaci mogli participirati u visokim institucijama.⁶⁷ Iz svega navedenog jasno je da su Mađari shvatili važnost jezične politike.

Godine 1896. Mađari su išli korak dalje i proširili mađarizaciju škola. Naime, izdali su zakon o po-mađarivanju naziva općina i prezimena te jačanju cenzure.⁶⁸ Osnovni cilj mađarske asimilacijske politike definirao je zastupnik mađarskog parlamenta Belá Grünwald u svojoj publikaciji *Felvidék*. Prema Grünwaldu škole moraju imati ulogu "mliha u koje ulaze djeca nemađarskih narodnosti, a nakon školovanja iz njih izađu obrazovani mađarski domoljubi".⁶⁹ Mađarska školska politika time je poduprla mađarske asimilacijske procese i onemogućila nastanak samosvjesnih, obrazovanih Slovaka srednjeg sloja kao nositelja nemađarskog pokreta.

U nastavku se navode neki od dostupnih statističkih podataka iz djela slovačkih i stranih povjesničara:

(1) Godine 1890. porastao je broj Slovaka⁷⁰ za 10,5%, međutim broj Mađara porastao je za čak 40,9%. Posebno se ističe mađarizacija u velikim gradovima. Oko 1880. godine broj Slovaka i Mađara u Bratislavi i Košicama bio je gotovo jednak, ali 1900. omjer slovačkog i mađarskog stanovništva promijenio se u korist Mađara - 1:2 u Bratislavi i 1:3 u Košicama. Najviše Slovaka u to vrijeme živjelo je u Budimpešti.⁷¹

(2) U državnoj upravi na području Slovačke 1910. godine radilo je 1650 osoba, od toga je 154 Slovaka. U javnim službama, uredima i slobodnim zanimanjima u Ugarskoj zaposleno je 230.000 osoba, a od toga je samo 2911 Slovaka.⁷² U cijeloj Ugarskoj samo 1946 osoba sa završenom srednjom školom izjasnilo se 1910. godine da govori slovačkim jezikom.⁷³ Glavna posljedica mađarske asimilacijske očitovala se u tome da slovački studenti ne znaju pisati na slovačkom, apstraktne misli izražavaju na mađarskom jeziku, ništa ne znaju o slovačkoj kulturi, književnosti ili slovačkim velikanima.⁷⁴

60 Magyar Történelmi Társulat

61 Pástor nije naveo eksplicitno koje je argumente društvo iznijelo.

62 Z. PÁSTOR 2011: 47.

63 Time se misli na župe Šariš, Spiš i Zemplín.

64 A. ŠPIESZ 2000: 151.

65 Pod općinske se misli na lokalne škole jer Špiesz koristi naziv *obecné*. Naime, obec je u Slovačkoj naziv za teritorijalnu jedinicu sličnoj općini u Hrvatskoj.

66 A. ŠPIESZ 2000: 154.

67 I. MRVA 2010: 154-155.

68 A. ŠPIESZ 2000: 155.

69 E. MANNOVÁ 2003: 247.

70 Pritom se želi naglasiti da se vjerojatno (pretpostavlja se) jedan broj Slovaka izjasnio kao pripadnik mađarskoga naroda zbog društvenih nejednakosti (ili pak iz isključivo egzistencijalnih razloga) Mađara i Slovaka. Mannová spominje i tzv. prirodnu asimilaciju koja je u vezi s industrijalizacijom i urbanizacijom (E. MANNOVÁ 2003: 211).

71 A. ŠPIESZ 2000: 174.

72 L. LIPTÁK 2011: 22.

73 L. LIPTÁK 2011: 24.

74 L. LIPTÁK 2011: 31.

(3) Od kraja 18. do 20. stoljeća: još 1787. godine u Ugarskoj bilo je samo 29% Mađara, godine 1880. već 46,7% i godine 1910. 53%.⁷⁵ Mogu se naći i konkretnije brojke vezane uz mađarizaciju: najviše se po pomađarilo Židova (700.000), Nijemaca (600.000) i zatim Slovaka (oko 400.000). Od Rumunja i Rusina je oko 100.000 njih postalo Mađarima, a kod Srba i Hrvata u pola manje. Za vrijeme dualizma broj Mađara je porastao u mjestima u kojim ih nije niti bilo: u Bratislavi je Mađara 1880. bilo 15%, a 1910. godine njihov broj je narastao na 40%; u Košicama je 1880. god. bio podjednaki broj Slovaka i Mađara, oko 10.000, ali 1910. broj Mađara je porastao na 33.350, a Slovaka se smanjio na 6547.⁷⁶

(4) Spontanom i nasilnom mađarizacijom porastao je broj Mađara u razdoblju od 1867. do 1914. godine s 40 na 48% u svim zemljama Svete Krune.⁷⁷

Navedeno je da 60-ih godina jača mađarizacija⁷⁸, ali to je ujedno bilo i razdoblje vrhunca slovačkog domoljublja. Glavna teza slovačkog domoljublja glasila je: "My tento štát (Uhorsko) iba natoľko uznávame, nakoľko my v ňom uznanie nachádzame".⁷⁹ Priznavanje ugarske države time nije bilo izraz "prirodne lojalnosti" ili pripadnosti, nego je bilo uvjetovano spremnošću države u prihvaćanju slovačkih zahtjeva. Narodni princip bio je nadređen državnom. Neprihvaćanje slovačkih zahtjeva dovelo je, što je bio logičan slijed, do otuđenja Slovaka od ugarske države.⁸⁰

Podređen položaj Slovaka u Ugarskom Kraljevstvu rezultat je mađarskog stajališta prema kojem su Mađari smatrali da Slovacima nedostaje legitimnog povijesnog prava za priznavanje ravnopravnog položaja u zajedničkoj državi, stoga su se slovački zahtjevi bazirali na prirodnom pravu. Slovaci smatraju da njihovo pravo nije ništa manje legitimno od prava drugih nacija. Osim državnog legitimiteta Slovacima je u tom trenutku nedostajao organizacijski i administrativni centar i ujedinjeni nacionalni pokret. Jedan od problema svakako je bio nedostatak potpore pomađarenog plemstva u Slovačkoj. Plemstvo se osjećalo slovačkim, govorilo slovački jezik, ali identificiralo se i bilo vjerno interesima vlastite klase, imalo je političku moć i smatralo se *natio hungarica*⁸¹. Stoga, trebalo je stvoriti političku klasu od Slovaka koji nisu pripadali slovačkom plemstvu.⁸² Dodatni problem bio je i nedostatak političkog iskustva i nejasno formuliranih političkih ciljeva.⁸³

Dominantan položaj u Slovačkoj imalo je i dalje ugarsko plemstvo zahvaljujući svojem ekonomskom, političkom i kulturnom utjecaju. Naime, plemstvo je posjedovalo velika poljoprivredna gospodarstva i ulagalo u gradnju tvornica. Za građanstvo je predstavljalo kulturni uzor. Time je i mađarski jezik uživao položaj kao jezik prestiža.⁸⁴ Mađarska je politika realizirala svoj interes i gospodarski razvoj podredila stvaranju jedinstvene ugarske države. Naime, Ugarska je financijski potpomagala

75 I. MRVA 2015: 290.

76 I. MRVA 2010: 152.

77 P. S. WANDYCYZ 2004: 232.

78 "Slavenski narodi u Ugarskoj, prvenstveno Slovaci i Hrvati, počeli su reagirati na mađarizaciju još nakon ozakonjenja mađarskog jezika kao službenog umjesto latinskog (1790. – 1791.). Hrvati su protiv toga prosvjedovali u svom Hrvatskom saboru. Slovaci, koji takve mogućnosti nisu imali, utemeljili su u Trnavi Slovačko znanstveno društvo (1892.) s ciljem širiti narodnu kulturu i njegovati materinski književni jezik" (D. KATUNARIĆ 1998: 16).

79 "Ovu državu (Ugarsku) priznajemo samo toliko, koliko i mi nailazimo na priznanje" (u onoj mjeri u kojoj se i slovačka prava uvažavaju); (preveo autor rada); D. KOVÁČ 2010: 129.

80 D. KOVÁČ 2010: 129.

81 To se može smatrati krilaticom ili ideologemom mađarske politike pod ugarskom krinkom.

82 Dakle, sa sela i manjih mjesta.

83 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 107-109.

84 E. MANNOVÁ 2003: 209.

industriju, ali istodobno na takav način da je subvencionirala isključivo mađarsku industriju. Mađarima je bilo jasno da je jedan od osnovnih preduvjeta za formiranje slovačkog naroda gospodarski razvoj. Ipak, u Slovačkoj se razvijala industrija i gradila željeznička pruga. Krajem 19. stoljeća postavljena je većina željezničkih pruga u Slovačkoj. Uz Budimpeštu Bratislava je bila najviše industrijaliziran grad u Ugarskoj. U Bratislavi se otvorila rafinerija nafte *Apollo*, tvornica čokolade *Stollwerck* i sl.⁸⁵ No iako se stvorio dojam o ubrzanom industrijskom razvoju Slovačke, većina tvornica bila je u rukama stranog kapitala - mađarskog, njemačkog ili židovskog. Tako 1911. navodi *Slovenský týždenník*⁸⁶: "Či je to naše na Slovensko vsutku n a š e? Vidiš, človeče, ako na považskej dedine jeden za druhým sa dvíha fabričný komín. Kto má tie fabriky? Či Slovák? Ach nie. Cudzinec ich má. Slovák má len robotu – ak mu ju dajú."⁸⁷

Upravo zbog toga su mnogi Slovaci odlazili u prekomorske zemlje s cjelokupnim obiteljima. Većina ih odlazi u Pennsylvaniju.⁸⁸ 90-ih godina na slovačkoj političkoj sceni javila se nova politička snaga. Tu političku snagu⁸⁹ predstavljali su američki Slovaci. Postupno su gradili vlastite škole, kulturne domove i udruge. Slovaci su se u Americi organizirali i osnivali vlastita kulturna društva: *Národný slovenský spolok*⁹⁰, *Maticu slovenskú*⁹¹ i 1907. godine i Slovačku ligu.⁹² No emigracija u Ameriku nije započela 90-ih godina nego puno ranije.

Prema američkim statistikama 60-ih godina 19. stoljeća dostupnim u djelima slovačkih povjesničara iz Ugarske je u SAD emigriralo 500 osoba, u sljedećem desetljeću (1871. – 1880.) njihov broj je porastao za 19.000 osoba. "Masovna emigracija iz Slovačke počela je godine 1873. Do početka 1. sv. rata u Ameriku je emigriralo 600.000 Slovaka." Emigranti su svojim obiteljima slali novac iz Amerike. Krajem 19. stoljeća svake je godine iz SAD-a dolazilo približno nekoliko milijuna dolara koje su emigranti slali svojim obiteljima. Na američkom području postupno su nastajale slovačke kolonije, tj. zajednice. Najvažnije su bile zajednice u Pittsburghu, Braddocku, Johnstownu, Wilkes Barru, Clevelandu, ali i u metropolama kao New Yorku ili Chicagu. Prema informacijama slovačkog tiska iz 1910. godine u SAD-u su Slovaci od svoje rodbine iz inozemstva dobili "220 milijuna dolara što je tada iznosilo skoro milijardu kruna". Najvažnija poveznica u slovačkoj zajednici u Americi bila je Crkva. Prva slovačka evangelička župa utemeljena je 1882., a katolička 1885. godine.⁹³ Važnu ulogu u emigraciji imale su slovačka društva i u SAD-u njihov rad nije bio ograničen kao što je to bio slučaj u Ugarskoj. Osnovali su 1886. i *Amerikánsko-slovenské noviny*⁹⁴ čija je naklada u pojedinim razdobljima iznosila i 30.000 primjeraka⁹⁵. Ugarska je vlada 1889. zabranila uvoz spomenutih novina i zatražila od vlasti SAD da zabrane tiskanje i privedu glavnog urednika.⁹⁶

85 D. KOVÁČ 2010: 141.

86 Slovački tjednik.

87 "Jeli to naše u Slovačkoj stvarno n a š e? Čovječe, vidiš kako se na selu jedan za drugim uzdiže tvornički dimnjak. Tko je vlasnik tih tvornica? Zar Slovák? Ne. Stranac. Slovák ima samo rad, ako mu ga daju." (preveo autor rada); L. LIPTÁK 2011: 20.

88 D. KOVÁČ 2010: 143.

89 Utjecali su na zbivanja u Slovačkoj.

90 Društvena organizacija slovačke emigracije.

91 Maticu slovačku.

92 E. MANNOVÁ 2003: 213.

93 Do 1. sv. rata Slovaci su na američkom području izgradili 200 katoličkih i 70 evangeličkih župa (I. MRVA 2010: 161).

94 Američko-slovačke novine.

95 Inače, te su se novine čitale i u Slovačkoj.

96 I. MRVA 2010: 158-165.

6. SLOVAČKA POLITIČKA AGENDA

Ne-Mađari otkrivaju da postati Mađarom više nije stvar izbora nego nužnost za članstvo u ugarskoj državi i za participaciju u političkom životu kada mađarizacija postaje službenom državnom politikom. Upravo u tom razdoblju započinje slovačka politika opstanka⁹⁷ s tri cilja: (1) afirmirati Slovake kao naciju, (2) porast nacionalne svijesti i (3) uspostaviti kontakte s drugim slavenskim narodima.

Međutim, nastojanja slovačke politike počela su još prije samog prijelaza stoljeća. Slovački povjesničari⁹⁸ smatraju Ignjata Martinovića⁹⁹ prvim pobornikom za slovačke interese. Martinović je izradio prijedlog demokratskog ustava koji je uključivao i nacionalne principe. Naime, primjena Martinovićevog nacrtu ustava iz 1790. godine pretvorila bi Slovačku u samostalnu administrativnu jedinicu u okviru Ugarske.¹⁰⁰ Slovačka evangelička inteligencija¹⁰¹ postavila je 1842. godine jezične zahtjeve caru i ugarskom kralju Ferdinandu V.¹⁰² Slovački pjesnik, evangelički svećenik i memorandist Jozef Miloslav Hurban¹⁰³ 1848. godine objavljuje *Žiadosti slovenského národa*¹⁰⁴ ugarskom parlamentu. U 14 točaka¹⁰⁵ u ime slovačkog naroda tražio je priznanje i jamstvo nacionalnog identiteta, transformaciju Ugarske u državu sastavljenu od ravnopravnih naroda koji imaju predstavnike u ugarskom parlamentu i pravo na upotrebu slovačkog jezika u slovačkim okruzima.¹⁰⁶

Nakon *Žiadosti slovenského národa* objavljuje se Memorandum slovačkog naroda. Memorandum je bio istodobno prekretnica i kulminacija narodno-emancipacijskih težnji slovačkih preporoditelja. Memorandum je objavljen u malom provincijskom mjestu, Martinu. U gradu je do Memoranduma prisutna slovačka knjižnica, a 1861. otvoren je po uzoru na engleske klubove i slične ugarske

97 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 115.

98 Kirschbaum ne navodi eksplicitno koji su to povjesničari.

99 "Martinović, Ignjat, ugarski znanstvenik i revolucionar (Pešta, 20. VII. 1755 – Pešta, 20. V. 1795). Bio je franjevac (1773–81), a nakon izlaska iz Reda svjetovni svećenik. Profesor filozofije i matematike, profesor prirodnih znanosti na Sveučilištu u Lavovu (1783–91) te prvi dekan tamošnjega Filozofskoga fakulteta. Iz Lavova otišao u Beč, gdje je postao savjetnikom hrvatsko-ugarskog kralja i rimsko-njemačkog cara Leopolda II. Nakon Leopoldove smrti pokušavao je, u duhu ideja Francuske revolucije, utjecati na novoga kralja i cara Franju I. (II.) (tražio je reformu ustava, zalagao se za dvodomni sustav, uklanjanje klera iz svih svjetovnih službi, izjednačavanje prava svih ljudi bez obzira na vjeru, nacionalnost i društveni status i dr.), no kada je ovaj, zastrašen Francuskom revolucijom, počeo voditi reakcionarnu politiku, Martinović je organizirao dva tajna 'jakobinska' politička društva u Beču. Uхваćen 1794. pod optužbom da je namjeravao dignuti ugarsko-hrvatski demokratsku revoluciju (Zavjera ugarsko-hrvatskih jakobinaca), bio je 1795. osuđen na smrt i smaknut na Kravoj poljani kraj Pešte" (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39189>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

100 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 110.

101 To su bili biskup Pavol Jozeffy, svećenici Ján Chalupka, Michal Hodža i Samuel Ferjenčík. Školovali su se u evangeličkom liceju u Bratislavi, koristili češki kao književni jezik i simpatizirali ideje evangeličkog svećenika i pjesnika Jána Kollára koji se zalagao za povoljniji slovački položaj u odnosu na Mađare (I. MRVA 2010: 17) i (I. MRVA 2015: 249).

102 M. TEICH 2011: 124.

103 "Hurban, Jozef Miloslav, slovački književnik (Beckov, 19. III. 1817 – Hlboké, 21. II. 1888). Evangelički svećenik. Uz L. Štúra, bio vođa slovačkoga nacionalnoga pokreta. Pokrenuo 1842. književni almanah Nitra, a 1846. časopis Slovenské pohľady. Pisao rodoljubnu poeziju, političku satiru, povijesnu epiku i prozu. Najveći uspjeh postigao je dokumentarnim djelima te satiričnom pripovijetkom Od Silvestrova do Sveta tri kralja (Od Silvestra do Troch král'ov, 1847). Napisao značajnu književnopovijesnu studiju Slovačka i njezin književni život (Slovensko a jeho život literárny, 1846–51)" (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26719>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

104 Zahtjevi slovačkog naroda.

105 Tu su istaknuta samo neka prava koja se smatraju bitnima za slovačko pitanje.

106 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 117.

klubove i udruženja *Turčianske kasíno*. Tako da je do Memoranduma Martin bio regionalno središte slovačkog društvenog života sa značajnim udjelom kulturnih udruga.¹⁰⁷

Tako je Martin postao središtem kulture, a istodobno se objavom Memoranduma Martin pretvorio u politički centar. U Martin su se doselili slovački politički vođe, publicisti, književnici i odvjetnici. Osnovao se slovačko izdavačko društvo, izdalo se šest slovačkih časopisa i osnovao slovački muzej. Izgradio se Narodni dom s velikim kazališnim salonom i osnovala se najvažnija slovačka banka, Tatrabanka.¹⁰⁸ Time se napustila Pešta i Martin odabrao kao središte politike. Tim se preseljenjem slovačka politika na određeni način "izolirala". Tim potezom slovačka politika više nije bila u samom centru odlučivanja, nego u provincijskom gradiću.¹⁰⁹ U Martinu se utemeljila Matica slovačka¹¹⁰ koja je kao kulturni centar imala višestruku ulogu: izdavanje knjiga, organizacija kulturnog života, potpora znanstvenoj djelatnosti i literarni rad, a činila je prvu sveobuhvatnu slovačku organizaciju koja je bila apolitična i nadkonfesionalna, upotrebljavala slovački i mogla je koordinirati veći broj ljudi.¹¹¹ Tako je Matica slovačka uspješno ujedinila sve struje i/ili grupacije slovačkog društva bez obzira na religijsku pripadnost.¹¹² Međutim, pod utjecajem mađarizacije Maticu je zatvorilo mađarsko Ministarstvo unutarnjih poslova¹¹³ 1875. godine. Cjelokupno vlasništvo Matice zaplijenjeno je i koristilo se za rad mađarskih udruga u Ugarskoj.¹¹⁴ Nakon ukidanja Matice slovačke njezine kulturne aktivnosti preuzele su druge slovačke organizacije: *Slovenská omladina*¹¹⁵, *Živeny*¹¹⁶, *Spevokol*¹¹⁷, *Národný dom*¹¹⁸, osnovala se i *Muzeálna slovenská spoločnosť*¹¹⁹ s ciljem koordiniranja svih kulturnih aktivnosti.¹²⁰

Memorandum je bio prvi dokument koji je izrađen s ciljem rješavanja slovačkog pitanja na državnoj razini, tj. s namjerom priznavanja Slovaka kao samobitnog naroda s određenom autonomijom. Glavna ideja koja se iza toga skrivala ideja je ravnopravnosti u višenarodnoj Monarhiji koja proizlazi iz prirodnog prava naroda na samoodređenje.¹²¹ Tu misao napisao je odvjetnik i preporoditelj Štefan Marko Daxner u prvom programu ili nacrtu memoranduma. Daxner je temeljio nacrt na koncepciji prirodnog prava na samoodređenje¹²²: "Slovaci nepotrebuju nič inšie, len prosto na svoje národné stanie [bytie] sa odvolať, a tým ich právo k národnej rovoprávnosti dostatočne je dokázané".¹²³ Što bi značilo da narod svojim postojanjem ima pravo na to postojanje. Protivio se povijesnom pravu koje je samo rezultat ljudskog postupanja, prirodno pravo je vječno i dano je čovjeku od Boga.¹²⁴

107 I. KUČMA 2014: 15.

108 A. ŠPIESZ 2000: 152.

109 E. MANNOVÁ 2003: 233.

110 Osniva se 1863. godine.

111 D. KOVÁČ 2010: 132.

112 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 136-137.

113 S opravdanjem da prema mađarskom zakonu ne postoji slovačka nacija (S. J. KIRSCHBAUM 2005: 136).

114 D. KOVÁČ 2010: 140.

115 Studentska organizacija koja je trajala 5 godina.

116 Ženska organizacija.

117 Organizirao predstave i sl. aktivnosti.

118 Preuzima uloga repozitorija određenog fonda Matice.

119 Slovačko muzejsko društvo.

120 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 137.

121 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 5.

122 Ta koncepcija prisutna je i u ustavu suvremene slovačke republike: "vychádzajúc z prirodzeného práva národov na sebaurčenie" ("polazeći s prirodnog prava naroda na samoodređenje"); (preveo autor rada); (<https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

123 "Slovaci ne trebaju ništa drugo, samo pravo pozvati se na svoje nacionalno postojanje i time je dokazano i pravo na nacionalnu ravnopravnost." (preveo autor rada); (M. VIRIŠINSKÁ, 2011: 13).

124 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 13.

Na osnovi Daxnerovog nacrtu u razdoblju od 6. do 7. lipnja 1861. održao se skup u Martinu. Tako je 1861. objavljen Memorandum slovačkog naroda. Memorandum je slovačkom narodnom pokretu pružio jasn timer program usmjeren prema institucionalizaciji slovačkih zahtjeva. Upravo je to bilo vidljivo iz 4 glavne točke¹²⁵:

- 1) ustavnim zakonom osigurati samobitnost slovačkog naroda i ravnopravnost slovačkog jezika u Ugarskoj
- 2) područje na kojem žive Slovaci formirati u okviru Ugarske kao autonomno područje (tzv. *slovenské Okolie*)
- 3) osigurati nacionalno i jezično pravo na tom području
- 4) osigurati zastupljenost Slovaka u ugarskom saboru.

Iako je Memorandum bio upućen ugarskom parlamentu, njime se bavila komisija s mađarskim političarem i ministrom prosvjete Józsefom Eötvösom¹²⁶ na čelu. Komisija je odbila teritorijalnu soluciju, tj. neki oblik autonomije i inzistirala na individualnim pravima pojedinaca. Okruzi su dobili mađarske naputke da počnu voditi kampanju protiv Memoranduma.¹²⁷ Mađarska politika provodila je široku propagandu protiv Memoranduma. Prema toj propagandi Slovaci neće moći prijeći granicu *Okolia* i umrijet će od gladi.¹²⁸ Uostalom, Mađarska je propaganda počivala na tezi da su Slovaci zapravo Mađari koji govore slovački i da memorandisti¹²⁹ nisu mogli govoriti u ime svih Slovaka. Mađari su tako skupili 328 peticija i dokumenata koji su dokazivali lojalnost Ugarskoj.¹³⁰

Početak studenog 1861. memorandisti su odlučili Memorandum predati u Beču, iako od tog pothvata nisu puno očekivali.¹³¹ 11. prosinca slovačka delegacija predvođena biskupom Moysesom predala je dokument caru kao ugarskom kralju. Taj dokument poznat je kao *Viedenské memorandum slovenské*¹³² koji je do tada bio najtemeljiti obradeni dokument o državnompravn timer rješenju slovačkog pitanja.

Zapravo, konačni oblik Memoranduma bio je taj Bečki memorandum ili zahtjevi namijenjeni caru koje je delegacija predala caru Franji Josipu I. Memorandum je potpisala 51 osoba.¹³³ Taj zahtjev sastojao se od dva dokumenta: 1) Memorandum i 2) Prijedlog o organizaciji *Okolia*. U prijedlogu se navodila podjela Slovačke na 16 okruga s pripadajućim sjedištima, sabor bi se sastojao od stalnih predstavnika¹³⁴ i izabranih zastupnika. Glavni grad trebao je biti Banská Bystrica, a službeni jezik slovački. Eötvösanova komisija je Memorandum označila kao protuustavni, separatistički¹³⁵ pokušaj

125 I. KUČMA 2014: 15.

126 "Eötvös, József, barun od Vásárosneménya, mađarski političar i književnik (Budim, 3. IX. 1813 – Budimpešta, 2. II. 1871). Vođa reformističkoga pokreta, ali za razliku od L. Kossutha zalagao se za centraliziranu Habsburšku Monarhiju. Godine 1848. ministar prosvjete; nakon rujanske revolucije emigrirao u München. Vratio se u Mađarsku 1851., ušao 1861. u parlament. Nakon Austro-ugarske nagodbe (1867) kao ministar prosvjete (do 1871) stvorio osnove za moderno školstvo u Mađarskoj" (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18068>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

127 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 134.

128 I. MRVA 2010: 104-105.

129 Svi koji su podupirali i potpisali Memorandum.

130 I. KUČMA 2014: 18.

131 Naime, Slovaci su htjeli ujediti Slovake i razvijati suradnju s nemađarskim narodima (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 40).

132 Bečki memorandum slovačkog naroda.

133 19 katoličkih, 9 evangeličkih duhovnika, 11 advokata, ravnatelj škola, radnici, trgovci, inženjeri, slastičari, učitelji, urednici itd. (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 41-42).

134 4 katolička, 2 evangelička biskupa, predstavnika grkokatolika i glavni rabin, predstavnika glavnog suda, 16 okružnih načelnika i 2 predstavnika visokih učilišta (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 44).

135 Svi u ovom radu konzultirani povjesničari smatraju da Slovaci nisu tražili samostalnu nacionalnu državu, nego da je riječ o državnosti u limitiranom obliku.

šačice slovačkih pojedinaca bez potrebnih kompetencija usmjeren protiv ugarskog jedinstva.¹³⁶ Iako slovačke zahtjeve car nije uvažio, put delegacije ipak nije bio uzaludan: "Pomoć iz Beča omogućila je Slovacima da u nadolazećim godinama dišu slobodnije."¹³⁷ Car nije u potpunosti odbio slovačke zahtjeve. Dao je podršku Slovacima u kulturnim i jezičnim pitanjima: u kolovozu je ustanovio statut Matice slovačke i 1862. za ravnatelja katoličke gimnazije¹³⁸ izabran je Martin Čulen.¹³⁹

Slovačku političku agendu morao je netko i provoditi. U tu svrhu u Martinu i to u Matici slovačkoj 1870. utemeljena je prva slovačka politička stranka - *Slovenská národná strana* skraćeno SNS (Slovačka narodna stranka) - koju je dodatno poduprla prva slovačka tiskara koja ujedno tiska časopis *Národné noviny* koji nastaje iz *Pešťbudínske noviny*. Glavni politički program, agendu činio je Memorandum, stoga su i nazivani memorandistima.¹⁴⁰

Smrću predsjednika stranke Viliama Pauliny-Tótha¹⁴¹1877. uskoro je nastupila nova generacija političara predvođena preporoditeljima¹⁴² Svetozárom Hurbanom Vajanským¹⁴³ i Pavolom Országom-Hviezdoslavom¹⁴⁴. SNS je imao organizacijsku strukturu od dva dijela: centar u Martinu koje je tvorilo političku liniju i predstavljalo stranku izvana te pojedine članove¹⁴⁵ u gradovima i okruzima. Slovačka politika tako nije zapravo imala nekakvu čvrstu organizacijsku strukturu, Martin je bio primarni narodni centar s tiskarom.¹⁴⁶

SNS nije mogla biti dominantna politička stranka na ugarskim izborima zbog manipulacija cjelokupne mađarske politike. SNS je dodatno oslabilo i proglašenje pasivnosti¹⁴⁷ usporavajući tako i politički razvoj Slovačke. U takvim nepogodnim uvjetima za Slovake formirala se cijela slovačka politika: Slovačka je bila samo provincija, a Martin samo provincijski mali grad. Tako je djelovanje Martina bilo pomalo paradoksalno: bio je to centar na periferiji koji službeno uopće nije bio grad. Ta ustrajna defenziva i pasiva utjecala je na razvoj slovačke politike koja je bila usmjerena na zaštitu

136 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 40-46.

137 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 134.

138 To tvrdi i Virišinská smatrajući da je u praksi jedino uspjele uvesti slovački u banskobystričku gimnaziju (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 46-47).

139 I. MRVA 2010: 107.

140 I. KUČMA 2014: 26.

141 "Pauliny – Tóth, Viliam (1826. – 1877.) bio je istaknuti predstavnik slovačkog političkog i kulturnog života u drugoj polovici 19. stoljeća. Aktivno se uključio u pripremu Memoranduma slovačkog naroda i tijekom razdoblja od 1869. do 1872. bio zastupnik u ugarskom saboru. Zalagao se za osnivanje Matice slovačke" (preveo autor rada); (<http://www.nbs.sk/sk/publikacie/archiv-nbs/osobnosti-penaznictva-na-slovensku/pauliny-toth-viliam>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

142 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 139.

143 "Svetozár Hurban Vajanský (1847. – 1916.) bio je sin J. M. Hurbana. Svojim radom utjecao je na stvaranje moderne slovačke poezije i proze. Postao je jedna od vodećih ličnosti slovačkog narodnog pokreta. Naime, na novinarskim kongresima je zahvaljujući poznavanju njemačkog jezika mogao izvještavati o položaju svog naroda i to prije svega tijekom provedbe Apponyevog zakona o školstvu u Ugarskoj. Politički se aktivirao 70. godina u okviru Slovačke narodne stranke. U razdoblju dualizma bio je organizator i ideolog slovačkog narodnog pokreta. Na prijelazu stoljeća zagovarao je ideju suradnje i zajedničke obrane potlačenih naroda Ugarske i cijele Monarhije" (preveo autor rada); (<http://www.osobnosti.sk/osobnost/svetozar-hurban-vajansky-1298>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

144 "Pavol Ország – Hviezdoslav (1849. – 1921) polovicom 70-ih godina odlučio se za pjesničko ime Hviezdoslav i nakon toga je dosljedno koristio samo taj pseudonim. Djelovao je prije svega kao pjesnik, ali iskazao se kao epik, dramatičar i prevoditelj. Sudbinu vlastitog naroda povezivao je s ostalim narodima i priklonio se struji europskih humanista." (preveo autor rada); (<http://www.osobnosti.sk/osobnost/pavol-orszag-hviezdoslav-1003>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

145 Vijećnici, pravnici, bankari, ravnatelji, urednici itd.

146 I. KUČMA 2014: 29.

147 Iako je to zapravo jedan od mogućih oblika političke borbe.

slovačke tradicije¹⁴⁸ u odnosu na Mađare te od socijalističkog i liberalnog utjecaja Zapadne Europe. Ta defenzivnost SNS-a nije omogućila socijalnu mobilnost, tj. nije omogućila snažniji utjecaj u većim gradovima¹⁴⁹ u kojima su se viši i srednji društveni slojevi¹⁵⁰ pripajanjem mađarskoj narodnoj strukturi odnarodili. Naprosto su se htjeli maknuti iz te socijalne isključenosti.¹⁵¹

SNS je 5. kolovoza 1914. godine objavio proglas u kojem se odrekao političke aktivnosti i iz pasivnosti proklamirao podršku habsburškoj dinastiji¹⁵² i izjavio da podupire vojna nastojanja. Zapravo, SNS i Martin takvom su politikom zapali u političku entropiju. Naime, Memorandum se smatrao "slovačkom *Magna Chartom*", ali isto tako je bilo jasno da se slovačko pitanje ne može riješiti u okviru Ugarske. Martin je zbog slabog političkog utjecaja i položaja na periferiji s vremenom izgubio na svom političkom značenju.¹⁵³

7. STARA I NOVA ŠKOLA

Slovačka politika podijelila se na dvije struje. Jedna struja, tzv. Nova škola, bila je spremna na suradnju s Mađarima smatrajući da će u suradnji s Mađarima postignuti povoljniji položaj za Slovake. Centar ove promađarske¹⁵⁴ struje bila je Pešta. Druga struja, kojoj je pripadala većina slovačkih političara, pridržavala se Memoranduma i 1869. donijela odluku¹⁵⁵ u Martinu izgraditi centar slovačkog narodnog života.¹⁵⁶

No objavom nacrtu nastupaju razlike u slovačkom narodnom pokretu, tj. riječ je o tri bitne razmirice: (1) zahtjev za odvajanjem samostalnog slovačkog područja s drugačijim nazivom, (2) kome predložiti prihvaćeni narodni program, ugarskom parlamentu ili caru, (3) treba li se program poslati u obliku zahtjeva ili memoranduma. Prva točka uzrokovala je najviše razmirica.¹⁵⁷ Tako su memorandisti podržali ideju autonomnog slovačkog područja, dok su se političari prougarske orijentacije, tzv. Mlada škola, izjasnili protiv takvog rješenja slažući se s ravnopravnošću dvaju naroda regulirajući tu ravnopravnost zakonom. Memorandisti smatraju da cilj autonomnog područja nije separatizam, već upravo suprotno - cilj je bio osigurati jedinstvo Ugarske. J. M. Hurban kao memorandist jasno je u svom govoru naglasio da Slovaci po tom pitanju moraju biti jedinstveni, dosljedni i uporni: "My chceme vedieť, ktorý kúsok zeme na širom svete je slovenský kúsok zeme... Uznanie a pomenovanie diplomatické a zákonné osobnosti národa slovenského je heslo tohto národného zhromaždenia, a toto heslo musí si privlasniť národ celý, potom sa to, skôr ale nie!"¹⁵⁸. Također, kritizirao je plemstvo koje je govorilo slovačkim jezikom: "prvi ráz počúvam našu šľachtu hovoriť náš národ slovenský... Keby naša šľachta bola na našej strane, my by sme nemuseli žiadať

148 Autor misli tu na introspektivno samoočuvanje (*sebazáchova*) naroda.

149 Kao npr. gradovi Bratislava, Košice i Budimpešta.

150 Mađari su bili na poziciji insajdera, a Slovaci etnički autsajderi.

151 I. KUČMA 2014: 31-32.

152 Nekakav deklarativni etatizam.

153 I. KUČMA 2014: 70-71.

154 Može se nazivati promađarskom strujom jer svojom suradnjom s Mađarima i prihvaćajući politiku integrirane ugarske države bez bilo kakvog autonomnog položaja za Slovake napušta smjernice Memoranduma slovačkog naroda.

155 Preporoditelj Štefan M. Daxner izabrao je Martin. Podršku u takvom izboru našao je u martinskom sudcu Ondreju Košovu i vijećniku Andreju Švehlu (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 17).

156 A. ŠPIESZ 2000: 146-147.

157 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 25.

158 "Želimo znati koji je komad zemlje na cijelome svijetu slovački komad zemlje... Priznavanje i diplomatsko imenovanje diplomatske i zakonske individualnosti slovačkog naroda geslo je ovog narodnog okupljanja, a to geslo mora prihvatiti cijeli narod ili od toga neće biti ništa." (preveo autor rada); (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 28-29).

dištrikt, ale práve preto, že je na druhej strane, my ho musíme žiadať”¹⁵⁹. Riješilo se i pitanje naziva tog autonomnog područja. Umjesto *Hornouhorského slovenského dištriktu* dogovoren je naziv *Hornouhorské slovenské Okolie*. Prihvaćen je naziv memorandum i dogovoreno je da se Memorandum predaje samo ugarskom saboru.¹⁶⁰ Na skupu u Martinu bilo je oko 1600 ljudi i od njih oko 193 potpisnika¹⁶¹, aktivnih slovačkih i ugarskih političara.

Razlike između dviju političkih struja postale su vidljive osnivanjem Nove škole. U Pešti je 1868. godine počeo izlaziti časopis *Slovenské noviny*. Nova škola protivila se pasivnosti Stare škole i orijentaciji na Rusiju i Beč. Također, nije prihvaćala *Okolie*, ali prihvaćala je sve ostale stavke Memoranduma. Borba između Stare i Nove škole buknuła je u njihovim časopisima u kojima su se natjecali tko ima veće zasluge za narod. U Novoj školi prevagu su imali evangelici, a u Staroj školi katolici. Predstavnici obaju škola sastali su se 1868. i 1872. i odlučili da će zajedno izaći na izbore za ugarski sabor, ali to nije prekinulo njihove razmirice.¹⁶² Također, cilj Nove škole bio je sporazum s Mađarima zalažući se za ugarsku integralnost, tj. time je nastala razlika u orijentaciji pri rješavanju slovačkog pitanja – usmjerenost na Beč (Martinčani) ili Budim (Peštani). Sjedište Nove škole jest Pešta, a sjedište Stare škole jest Martin. Nemartinska struja prednost je dala liberalno-građanskom rješenju slovačkog pitanja, dok je martinska bila narodno-politička. Zatim, Nova škola je zahtijevala ustavno rješenje slovačkih prava na području Ugarske, a ne mimo institucija kao u slučaju Stare škole. Zato su nastojanja Nove škole bila destruktivna za Martin koji je želio biti vodeće slovačko središte: koncepcija Nove škole vodila se time da centar Slovačke mora biti u najvećem slovačkom gradu, u Pešti koji se nalazio izvan slovačkog etničkog prostora, ali u kojem su izlazile *Pešťbudinske vedomosti* i nalazila su se sjedišta nekoliko slovačkih narodnih institucija. Praksa, tj. nepoštivanje zakonskih prava nemađarskih naroda dodatno je osnažila poziciju Stare škole, a dovelo do propasti¹⁶³ Nove škole.¹⁶⁴

U posljednjem desetljeću 19. stoljeća dolazi do političke diferencijacije slovačkog političkog života: narodno-konzervativni smjer, pučki, socijalistički i politika usmjerena prema suradnji s Česima ili tzv. realistički. Pripadnici svih smjerova prihvaćali su integralnu ulogu Martina kao centra, ali povremeno su s njim¹⁶⁵ dolazili u sukob. Poziciju Martina oslabio je razvoj drugih mjesta: Skalica i Trnava, Ružomberok, Zvolen, Liptovský Mikuláš, ali važnim središtem slovačkog života postala je i Pešta. Naime, u “Pešti je bila tolerantnija atmosfera nego u bilo kojem mjestu u Slovačkoj u kojem su vladali mađaroni i njihovi pomoćnici.”¹⁶⁶

8. UTJECAJ VANJSKE I UNUTARNJE POLITIKE

Djelovanje slovačke politike baziralo se na zahtjevima formuliranim u *Memorandumu slovenského národa*: priznavanje Slovaka kao samostalnog političkog naroda. Tu samostalnost ostvaruje i teritorijalno uređenje slovačkog područja na kojem bi se uveo slovački jezik kao službeni jezik administracije i školstva.¹⁶⁷ Suprotnost Memorandumu bila je službena mađarska ideologija koja je isticala postojanje

159 “Prvi put čujem naše plemstvo govoriti slovački... Kada bi naše plemstvo bilo na našoj strani, ne bismo trebali tražiti distrikt, ali upravo zato jer je na drugoj strani, moramo ga tražiti.” (preveo autor rada); (M. VIRIŠINSKÁ 2011: 28-29).

160 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 28-32.

161 Mrva spominje broj od oko 200 aktivista preporoditelja i više od 2000 gostiju (I. MRVA 2010: 102-103).

162 I. MRVA 2010: 122-124.

163 1875. godine Nova škola se ugasila.

164 I. KUČMA 2014: 18-19.

165 Dakle, sa Starom školom, memorandistima.

166 I. MRVA 2010: 181-183.

167 D. KOVÁČ 2010: 131.

jednog jedinstvenog ugarskog naroda. Međutim, time se negirao etnicitet¹⁶⁸ drugih naroda jer je službena mađarska politika poistovjećivala ugarski narod s mađarskim narodom, tj. što je ugarsko, a to je Mađarima zapravo bilo mađarsko. Time je politički narod mađarski, a ne ugarski. Svaki pokušaj samostalnosti okarakterizirao bi se kao panslavizam i veleizdaja.¹⁶⁹ Tim geslom Mađari su se vodili i tijekom rusko-turskog rata¹⁷⁰. Cilj rusko-turskog rata bio je oslobađanje bugarskog naroda od turskog jarma što je u Slovačkoj imalo velike simpatije. Bečki dvor i mađarska politika sve je činila kako bi se oslabio ruski utjecaj u Monarhiji. Tako mađarski šovinizam postiže svoj vrhunac i insceniraju sudski postupak u kojem srpskog političara i pisca Svetozara Miletića¹⁷¹ osuđuju na pet godina zatvora.¹⁷²

Slovačka politika¹⁷³ je od sredine 80-ih godina bila pasivna.¹⁷⁴ Na izbore za mađarski parlament nije postavljen ni jedan kandidat.¹⁷⁵ Pasivna politika prekida se početkom 20. stoljeća, no i onda su Slovaci u mađarskom parlamentu podzastupljeni: 1901. godine izabrana su četiri zastupnika, 1905. dva, 1906. sedam i 1910. tri. Tih par zastupnika predstavljali su oko dva milijuna Slovaka.¹⁷⁶ Podzastupljenost Slovaka u mađarskom parlamentu bila je posljedica izbornog zakonodavstva. Izorno pravo za mađarski parlament i zastupnike u tijelima nižih teritorijalnih jedinica bilo je vezano uz imovinski cenzus, tj. vlasništvo kuće, nekakve nekretnine, koja ima bar tri prostorije, trgovinu ili tvornicu. Nadalje, obrtnik je morao zaposliti barem jednog radnika, seljaci su morali imati i barem dva do tri hektara oranice ili livade. Svećenici, učitelji i notari imali su pravo glasa. Samim time izorno pravo imalo je samo 5 - 6% odraslih stanovnika.¹⁷⁷ I vilirizam je bio bitan. Prema principu vilirizma najveći platitelji poreza obnašaju političke funkcije na lokalnoj razini.¹⁷⁸

Tu političku pasivnost kompenzirala je snažna kulturna aktivnost. Kao primjer može se navesti Pavola Országa-Hviezdoslava koji je osim vlastitim djelima pridonio slovačkoj kulturi i prijevodima Shakespearovih, Goetheovih, Schillerovih djela, Martina Kukučina¹⁷⁹ koji je reflektirao drugu perspektivu slovačkog života, onu slovačke emigracije i Svetozara Hurbana Vajanskoga koji je svojom zbirkom *Tatry a more* započeo novo razdoblje u razvoju slovačke poezije.¹⁸⁰

168 Time se misli na sve što se vezuje uz narod i narodnost.

169 D. KOVÁČ 2010: 135.

170 Rusko-turski rat 1877.-1878.

171 "Miletić, Svetozar, srpski političar i pisac (Mošorin, 22. II. 1826 – Vršac, 4. II. 1901). Panslavist, u revoluciji 1848. poticao na protuaustrijско djelovanje, zauzimao se za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje južnoslavenskih naroda. Kao zastupnik (od 1865.) u zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru zauzima se za slobodu i samostalnost Hrvatske" (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40857>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

172 A. ŠPIESZ 2000: 150.

173 Špiesz spominje da je isti slučaj bio i kod Srba i Rusina u Ugarskoj (A. ŠPIESZ 2000: 155).

174 Kirschbaum iznosi drugačije stajalište. Smatra da početkom 1880-ih uzimajući u obzir neuspjeh pri izboru u ugarski parlament i rastućom mađarizacijom pasivnost započinje odlukom Slovačke narodne stranke 1884. godine koja traje sve do kraja stoljeća (S. J. KIRSCHBAUM 2005: 141).

175 A. ŠPIESZ 2000: 152.

176 Lipták tvrdida su Slovaci zaslužili 40 zastupnika, ali dodatno ne obrazlaže (L. LIPTÁK 2011: 26).

177 A. ŠPIESZ 2000: 144.

178 E. MANNOVÁ 2003: 214.

179 "Kukučín [ku'kuči:n], Martin (pravo ime Matej Bencúr), slovački književnik (Jasenová, 17. V. 1860 – Lipik, 21. V. 1928). Kukučinovo književno djelo svojom širinom i idejnim poimanjem životne harmonije pripada najvišim dometima slovačke proze. Njegov je opus vrhunac poetike književnoga realizma i temelj moderne slovačke proze. Polovicu života proveo je među Hrvatima, kao liječnik na Braču te među hrvatskim iseljenicima u Južnoj Americi. O tim sredinama riječ je u njegovim najznačajnijim romanima, Kuća na obronku (Dom u stráni, 1903–04) i Mati zove (Mat volá, 1926–27)" (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34492>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

180 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 141.

Ostali su narodi Ugarske, pa tako i Slovaci, minorizirani, njihov položaj je oslabljen¹⁸¹, njima nisu priznata nikakva povijesna ili politička prava. Slovačka politika nastojala je pridobiti i Židove na području Slovačke. Njihova glavna djelatnost bila je trgovina. Počeli su otvarati trgovine u gradovima, trgovati poljoprivrednim proizvodima, otvarati male tvornice ili radionice. Također, školovali su se i radili kao odvjetnici ili liječnici. Jedan oblik suradnje Slovaka s drugim narodnostima u Ugarskoj bio je i prvi Kongres ugarskih narodnosti u Budimpešti 1895.¹⁸² godine. Na tom kongresu bilo je 200 slovačkih delegata. Rusini i Nijemci na kongresu su izrazili jasan otpor mađarizaciji.¹⁸³

Pobjeda Centralnih sila u nadolazećem 1. sv. ratu imala bi nepovoljne posljedice na slovačko društvo u odnosu na mađarizaciju. Mađarizacija Slovačke brzo je napredovala te se može pretpostaviti da bi bila gotovo završena za vrijeme trajanja još jedne generacije da su Centralne sile pobijedile.¹⁸⁴ Njemačka kao najvažnija članica Centralnih sila potpisivanjem savezništva s Austro-ugarskom Monarhijom 1879. poduprla je mađarsku centralizaciju s ciljem unutarnjeg jačanja nestabilne Dvojne Monarhije.¹⁸⁵ Bečko stajalište prema slovačkom pitanju može se ocijeniti licemjernim. S jedne strane ispunjavanje slovačkih zahtjeva ne bi ugrozilo položaj dinastije i centralističke ciljeve, a s druge strane "Beč je slovačko pitanje držao kao as u rukavu protiv Mađara".¹⁸⁶

Neposredna okolina uz granice Monarhije utjecala je i na unutarnja zbivanja. Kao primjer može se navesti situacija u Bosni. U susjednoj Bosni 1875. izbila je protuturska pobuna i došlo je do sukoba s Osmanskim Carstvom. U tim sukobima na strani dobrovoljačke brigade sudjelovali su i Slovaci. Rusija je 1877. objavila rat Osmanskom Carstvu. Vladajući krugovi u Beču i Pešti veselili su se ruskim neuspjesima. Mađari su pokazali spremnost iskazati i vojnu potporu Turcima. Rusija je pobijedila u tom sukobu, ali odlukom Berlinskog kongresa Austro-Ugarskoj je dozvoljeno na neodređeno vrijeme okupirati područje Bosne i Hercegovine s čime se složilo i Osmansko Carstvo.¹⁸⁷

Slovaci su se prije izbijanja 1. sv. ratai dalje nadali u preuređenje Monarhije. Naime, Franjo Ferdinand smatrao je da bi i ostali narodi trebali imati ista prava kao i Mađari: "Nech idú Maďari do čerta s ich privilegiami! Sú taký istý národ ako ostatné. Prečo chcú mať viac práv ako Česi, Poliaci, Rumuni a Slovinci?"¹⁸⁸

181 Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. oslabljen je takoreći jedinstveni protumađarski front. No, prije toga đakovački katolički biskup Josip Juraj Strossmayer (simpatizer jugoslavizma) i rumunjski grkokatolički biskup Andrei Saguna smatraju "da bi pri obnovi ustavnih prava u zemlji trebalo uzeti i prava Slovaka". Biskupi pozivaju Slovake na veću aktivnost (I. MRVA 2010: 98).

182 Ne uzimajući u obzir Memorandum i Hrvatsko-ugarsku nagodbu odnos pojedinih struja unutar slavenskog tabora nije se bitno promijenio još od revolucionarne 1848. Tuđman objašnjava odnos snaga na Slavenskom Kongresu 1848. "Česi, Slovaci i Slovenci bili su dosljedno za austroslavističku osnovu (austroslavistički program značio bi demokratsku osnovu za državno preuređenje Habsburške Monarhije, oživotvorenje koje bi bilo u interesu ne samo malih slavenskih naroda već i samog održanja te višenacionalne države i u interesu ravnoteže sile u Europi), a Hrvati i Srbi bili su zainteresirani i za povezivanje sa svojim sunarodnjacima u Turskom Carstvu, a Poljaci, kojima je glavna misao bila obrana Poljske, htjeli su da Kongres zauzme oštro držanje prema ruskom caru kao 'neprijatelju svih Slavena', tražeći prisno prijateljstvo s Mađarima, dok su Slovaci, Hrvati i Srbi upravo u Mađarima gledali protivnike svoje nacionalne emancipacije" (F. TUĐMAN 1996: 15-18).

183 A. ŠPIESZ 2000: 154.

184 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 131.

185 M. TEICH 2011:130.

186 M. VIRIŠINSKÁ 2011: 6.

187 I. MRVA 2015: 287.

188 "Neka Mađari idu kvragu sa svojim privilegijama! Isti su narod kao i ostali. Zašto žele imati više prava nego Česi, Poljaci i Slovenci?" (preveo autor rada); (R. LETZ 2010: 12).

9. ČEHOSLOVAČKA SURADNJA

Čehoslovačka suradnja nije imala kontinuitet. Pred izbore za mađarski parlament 1875. godine Slovaci su tražili češku potporu. Česi su ih odbili izražavajući neslaganje sa slovačkom politikom s ciljem ostvarivanja prava na samostalni slovački jezik¹⁸⁹ i autonomiju.¹⁹⁰

Odnos se naizgled poboljšao 80-ih godina. Paralizom slovačke politike i pod pritiskom mađarizacije u zadnja dva desetljeća 19. stoljeća započinje politička aktivnost izvan zemlje i to prije svega u Pragu. Slovaci traže češku podršku. 1882. slovački studenti osnivaju klub *Detvan* koji je bio primarno edukacijski, ali imao je važnu ulogu za slovački smjer prema Češkoj.¹⁹¹

Nadalje, članovi zatvorene Matice Slovačke priklonili su se Matici Češkoj i u Češkoj osnovali slovakofilni kulturni pokret s ciljem praćenja slovačke kulture.¹⁹² Mlada generacija osniva pokret *Slovenská mládež*¹⁹³ kao spoj triju udruženja: *Tatran* iz Beča, *Detvan* iz Praga i *Slovenský spolok* iz Pešte. Pokret podržava kulturni rad u Martinu i potiče suradnju s ostalim nacionalnostima u Ugarskoj.¹⁹⁴ Cilj pokreta bio je poduprijeti slovačko kulturno djelovanje u Martinu. Naime, Slovaci za razliku od primjerice Srba ili Rumunja u Ugarskoj nisu uživali potporu svojih matičnih zemalja, Srbije i Rumunjske. Postupno unutar pokreta nastala je opozicija koja se zalagala za isključivu suradnju s Česima i nikakvim samostalnim kulturnim centrima kao što je to Martin i time su dali potporu suradnji s Češkom. U Pragu je 1896. osnovana *Ceskoslovenská Jednota*¹⁹⁵ čiji je cilj kulturni i gospodarski uspon Slovačke, tj. "kultivirati čehoslovačke interese" i njegovati odnose sa Slovacima.¹⁹⁶ Od 1914. godine u SNS-u je prevladala pročeška struja, tj. SNS je zagovarao zajedničku državu Čeha i Slovaka. U Martinu se osnovao slovački parlament¹⁹⁷ s ciljem okupljanja svih slovačkih snaga u jedan narodni savez, ali oslabio je osnivanjem novih centra s čehoslovačkim usmjerenjem u Ružomberku, Liptovskom Mikulaši i u Beču.¹⁹⁸

Idejni vođa čehoslovačke suradnje¹⁹⁹ bio je češki državnik, filozof i sociolog Tomáš Garrigue Masaryk²⁰⁰. Razvio je ideju jedinstva Čeha i Slovaka, želio pridobiti Slovake za češki standardni jezik, razvio filozofiju čehoslovakizma²⁰¹ što je u Martinu nailazilo na otpor.²⁰² Vrhunac

189 Naime, Česi nameću Slovacima "staroslovenčinu" što je zapravo češki jezik (E. MANNOVÁ 2003: 189).

190 A. ŠPIESZ 2000: 150.

191 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 143-144.

192 A. ŠPIESZ 2000: 151.

193 Slovačka mladež.

194 A. ŠPIESZ 2000: 156.

195 Čehoslovačko jedinstvo.

196 S. J. KIRSCHBAUM 2005: 143-144.

197 "Slovenská národná rada" koja je politička, a ne državno-pravna organizacija.

198 I. KUČMA 2014: 76.

199 Češki interes bio je prvenstveno gospodarski, trgovački i s ciljem kulturno-jezične ekspanzije na slovačko područje (I. MRVA 2015: 287).

200 "Tomáš Garrigue Masaryk, češki državnik, filozof i sociolog. Od 1891. biran je u austrijsko Carevinsko vijeće. Osnivač je i ideolog liberalne Češke narodne (realističke) stranke (1900.–20.) koja se borila za autonomiju Češke u sastavu Austro-Ugarske. Prvi predsjednik Čehoslovačke Republike 1918.–35." (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39258>; zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.).

201 Taylor naziva ideju čehoslovačkog jedinstva (kao i jugoslavenskog) intelektualnom i buržoaskom tvorevinom koja je strana i kleru i seljaštvu u Slovačkoj i Hrvatskoj (A. J. TAYLOR 1990: 295).

202 L. LIPTÁK 2011: 43-44.

političkog djelovanja Martina²⁰³ bila je Deklaracija slovačkoga naroda²⁰⁴ poznatija kao Martinska deklaracija²⁰⁵ koncipirana u zgradi Tatrabanke 30. listopada 1918. godine čime se u ime slovačkog naroda tražilo prekidanje svih veza s Ugarskom državom i pristupanje savezu s Česima.²⁰⁶

10. ZAKLJUČAK

U prethodnim poglavljima ovog rada navedene su glavne osobitosti slovačkog položaja u okviru Austro-Ugarske Monarhije. To su: a) Inferiorno-opozicijski položaj u odnosu na mađarski i austrijski položaj. Austro-ugarskom nagodbom Mađari su postali ravnopravan narod Monarhije. Mađari su priznali nadležnost zajedničke države nad vojskom i vanjskom politikom, a car Franjo Josip Mađarima je ustupio vođenje unutarnjih poslova Ugarske što je jačalo mađarski položaj u odnosu na ostale narode u Ugarskoj. Pritom prije svega mislim na Slovake. Stupanjem na snagu 1867. godine dualistički ustroj Monarhije i kasnije opet Hrvatsko-ugarska nagodba dodatno je oslabila slovački položaj i dovela Slovake u inferioran, opozicijski položaj u kojem Slovaci nemaju nikakvu ulogu ili prava u odnosu na austro-ugarski dualizam. Naravno, za usporedbu ni Hrvatima nije bitno bolje unatoč tome što primjerice zadržavaju Sabor i funkciju bana. Posljedica Austro-ugarske nagodbe bila je intenzivnija mađarizacija: uvjet za posao u administraciji bilo je poznavanje mađarskog jezika, smanjivanje broja slovačkih osnovnih škola. Takav pristup može se smatrati oblikom nasilne asimilacije svih ne-Mađara. Obrazovna politika poduprla je mađarske asimilacijske procese. Službena mađarska politika nije poznavala postojanje bilo kakvog slovačkog naroda u Ugarskoj. Slovaci su bili građani drugog reda. Službena mađarska ideologija isticala je postojanje jednog jedinstvenog ugarskog naroda i time negirala sve što se vezuje uz druge narode jer je službena mađarska politika poistovjetila ugarski narod s mađarskim narodom, tj. što je ugarsko, to je i mađarsko. I gospodarski razvoj bio je podređen stvaranju jedinstvene mađarske države. b) Pasivan položaj uzrokovan heterogenošću slovačkih političkih struja, njihovim neuspjehom na izborima za parlament i snažnom mađarskom politikom. Ta heterogenost nastupila je osnivanjem Nove škole koja se protivila političkoj pasivnosti Stare škole što se kompenziralo kulturnom aktivnošću. c) Progresivni položaj u odnosu na društveni razvoj u cjelini i početni položaj u razvoju slovačke politike kao svojevrsnu “protopolitičku” fazu. Na području politike došlo je do diferencijacije i pritom prije svega mislim na nacionalno-konzervativnu i liberalno-građansku politiku. Osim Martina i Pešte razvili su se i drugi centri na kulturnom i gospodarskom području. d) Položaj predlagatelja mogućih promjena, tj. politika formulatora kojom su Slovaci nudili određena rješenja za vlastiti nepovoljni položaj. Tu je Memorandumom kao prvi značajniji dokument s ciljem rješavanja slovačkog pitanja. U pozadini je bila ideja određenog stupnja autonomije bazirana na koncepciji prirodnog prava naroda na samoodređenje. Pretpostavljajući da je prvi takav dokument prijedlog Martinovićevog ustava iz 1790., ta ideja o određenom stupnju autonomije nastavlja se na *Žiadosti slovenského národa* iz 1848. godine, zatim na Memorandum 1861. godine i dalje nadolazeću Martinsku deklaraciju s namjerom ostvarenja autonomije u budućoj zajedničkoj čehoslovačkoj državi. Naime, čehoslovačka suradnja bila je jedna od mogućnosti za

203 U Martinu je prevladala struja koja inzistira na rješavanju slovačkog pitanja u suradnji s Česima.

204 Deklarácia slovenského národa.

205 Martinská deklarácia.

206 I. KUČMA 2014: 79-80.

rješavanje slovačkog pitanja. No ona podrazumijeva kompromis s Česima. Taj kompromis nastojala je ostvariti Masarykova struja: ostvarivanje čehoslovačkog jedinstva i prihvaćanje češkog standardnog jezika. e) Afirmativan položaj kojim se caru želi dati posrednička funkcija. Slovačka politika tražila je carevu podršku. Car nije htio ugroziti opstojnost Monarhije i suradnju s Mađarima zbog slovačkih interesa i preuzeo je ulogu manipulatora koristeći metodu mrkve i batine, tj. pritiske i ustupke. Međutim, najvažniji carev interes bio je očuvati veličinu i osigurati oružanu moć dinastije oslanjajući se na sitno plemstvo (administraciju) cijele Monarhije, vojsku i vlastiti autoritet. f) Ambivalentan položaj uzimajući u obzir željeno i ostvareno. Općenito, slovački zahtjevi nisu ostvareni. No povjesničari Kirschbaum i Mrva upućuju da je car Slovacima indirektno dao podršku ustanovivši statut Matice slovačke i 1862. katoličku gimnaziju smatrajući da je u nadolazećim godinama oslabljen mađarski pritisak. No i dalje su Slovaci i slovačka politika bili otuđeni od Ugarske. Njihovo prihvaćanje zajedničke države uvjetovano je spremnošću države za prihvaćanjem slovačkih zahtjeva, tj. rješavanjem slovačkog pitanja ili slovačkom teritorijalnom i političkom autonomijom.

LITERATURA

- APPONYI, ALBERT, Apponyi, Albert, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/9178/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- AUSTRIJSKO CARSTVO, Austrijsko Carstvo, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/9972/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- AUSTRO-UGARSKA, Austro-Ugarska, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/9976/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- BATTHYÁNY, LUDVIG II., Batthyány, Ludvig II., Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6301> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- BELCREDI, RICHARD, Belcredi, Richard, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/11655/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- BEUST, FERDINAND, Beust, Ferdinand, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/12071/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- BIENERTH-SCHMERLING, RICHARD, Bienerth-Schmerling, Richard, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/12161/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- V. CLEMENTIS, 2010 - Vlado Clementis, *Medzi name a Maďarmi, Poučenie z histórie*, Bratislava: Eko-konzult, 2010.
- EÖTVÖS, JÓZSEF, BARUN OD VÁSÁROSNEMÉNYA, Eötvös, József, barun od Vásárosneménya, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18068> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- HURBAN, JOZEF MILOSLAV, Hurban, Jozef Miloslav, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26719> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- K.P. SR, 2016 - Kancelária prezidenta SR, *Prezident.sk*, 2016, <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- D. KATUNARIĆ *et alii*, 1998 – Dražen Katunarić, Juraj Demus, *Hrvatska-Slovačka: povijesne i kulturne veze : (slična sudbina i zajedničke osobnosti) = Chorvatsko-Slovensko: historicke a kulturne vztahy: (podobny osud a spoločne osobnosti)*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1998.
- S. J. KIRSCHBAUM, 2005 - Stanislav J. Kirschbaum, A *History of Slovakia*, New York: palgrave macmillan, 2005.
- D. KOVÁČ *et alii*, 1998 – Milan Podrimavský, Ján Lukačka, Eva Kowalská, Stanislav Šiška, *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia.*, Bratislava: Fortuna Print & Adox, 1998.
- D. KOVÁČ, 2010 - Dušan Kováč, *Dejiny Slovenska*, Prag: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- KRAJCAR, krajcar, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33652> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- I. KUČMA, 2014 - Ivan Kučma, *Politické dejiny Martina, Príbeh centra*, Martin: Vydavateľstvo Matickej slovenskej, 2014.
- KUKUČÍN, MARTIN, Kukučín, Martin, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34492> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- LEOPOLD II., Leopold II., Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36080> 39258 (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- R. LETZ, 2010 - Róbert Letz, *Slovenské dejiny 4, 1914-1938*, Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010.
- L. LIPTÁK, 2011 - Ľubomír Lipták, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava: Kalligram, 2011.
- E. MANNOVÁ, 2003 - Elena Mannová, *Krátke dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2003.
- MARTINOVIĆ, IG NJAT, Martinović, Ignjat, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39189> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- MASARYK, TOMÁŠ GARRIGUE, Masaryk, Tomáš Garrigue, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39258> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- MILETIĆ, SVETOZAR, Miletić, Svetozar, Hrvatska enciklopedija: online izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40857> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)

- I. MRVA, 2010 - Ivan Mrva, *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, Prešov: Perfekt, 2010.
- I. MRVA *et alii*, 2015 - Ivan Mrva, Michal Habaj, Ján Lukačka, Vladimír Segeš, Ivan A. Petranský, Anton Hrnko, *Slovenské dejiny, od úsvitu po súčasnosť*, Bratislava: Perfekt, 2015.
- N. B. SLOVENSKA, 2016 - Národná banka Slovenska, *Osobnosti peňažníctva na Slovensku*, 2016, <http://www.nbs.sk> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- Z. PÁSTOR, 2011 - Zoltán Pástor, *Slováci a Maďari*, Martin: Matica slovenská, 2011.
- PHDR. H. C PAVOL ORSZÁG HVIEZDOSLAV, PhD. h. c Pavol Ország Hviezdoslav, *Osobnosti.sk*, <http://www.osobnosti.sk/osobnost/pavol-orszag-hviezdoslav-1003> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- SLOVAKIA - HISTORY & BACKGROUND, SLOVAKIA - History & Background, Education Encyclopedia - StateUniversity.com: online izdanje, <https://education.stateuniversity.com/pages/1354/Slovakia-HISTORY-BACKGROUND.html> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- SVETozár HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár Hurban Vajanský, *Osobnosti.sk*, <http://www.osobnosti.sk/osobnost/svetozar-hurban-vajansky-1298> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- A.ŠPIESZ, 2000 - Anton Špiesz, *Ilustrované dejiny Slovenska*, Bratislava: Perfekt, 2000.
- TAAFFE, EDUARD VON, Taaffe, Eduard von, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/4553/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- A. J. TAYLOR, 1990 - A. J. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918.*, Zagreb: Znanje, 1990.
- M. TEICH *et alii*, 2011 - Mikuláš Teich, Dušan Kováč, Martin D. Brown, *Slovakia in History*, New York: Cambridge University Press, 2011.
- F. TUĐMAN, 1996 - Franjo Tuđman, *Velike ideje i mali narodi, Rasprave i ogledi*, V. prošireno izdanje, Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1996.
- VELJAČKI PATENT, Veljački patent, Proleksis enciklopedija: online izdanje, <http://proleksis.lzmk.hr/3593/> (zadnja posjeta 15. kolovoza 2019.)
- M. VIRIŠINSKÁ, 2011 - Miriam Virišinská, *Memorandum národa slovenského, 150. výročie*, Martin: Matica slovenská, 2011.
- P. S. WANDY CZ, 2004 - Piotr S. Wandycz, *Cijena slobode, Povijest Srednjoistočne Europe od srednjeg vijeka do danas*, Zagreb: Srednja Europa, 2004.